

Мороз Г.В.

*кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри
трудового, екологічного
та аграрного права
навчально-наукового
Юридичного інституту
Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника*

Moroz G.V.

*PhD in Law, Associate
Professor of Department of
labor, ecology and agrarian
law of Juridical Institute
Precarpathian National
University Named after Vasyl
Stefanyk*

ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У СУДОВОМУ ПОРЯДКУ

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, право на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів та предметів побуту, а також право на поширення такої інформації, мають статус конституційних екологічних прав. У випадку порушення прав та свобод людини і громадянина Конституція України встановила можливість прямого звернення до суду, визначено, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір (ч. 2 ст.124 Конституції України). Одночасно, виділяють такі форми захисту порушених екологічних прав та інтересів: адміністративний, громадський та судовий. Адміністративний спосіб захисту полягає в діяльності органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, які посягають на екологічно безпечний стан навколишнього середовища. Громадські об'єднання, використовуючи методи, передбачені законодавством, також виконують функції охорони та захисту права на безпечне навколишнє середовище. Адміністративний і громадський способи захисту наділені, на думку В.Л. Бредіхіної, деякими перевагами перед судовими, оскільки більш прості, доступні і оперативні [1, с.85]. Більшість країн Європейського Союзу (Великобританія, Нідерланди, Данія та ін.) також оцінюють судовий розгляд як останню можливість, віддаючи перевагу активній участі в розробці урядових рішень на початковій стадії та адміністративним заходам для захисту екологічних прав. Часто це пояснюється відсутністю правових ресурсів і надто тривалим процесом нормотворчості на рівні Союзу [2, с.58].

Проте бувають ситуації, коли звернення до суду – реальна можливість захистити порушене право на екологічну безпеку, наприклад, коли йдеться про відсутність конкретно визначених носіїв суб'єктивних екологічних прав, а очевидним є факт заподіяння матеріальної чи моральної шкоди невизначеному колу осіб, що дає підстави вести мову про неперсоніфікований екологічний суспільний інтерес у справі. Дана публікація присвячена проблемним аспектам реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного екологічного інтересу та пов'язаного із ним суб'єктивного екологічного права - права на безпечне навколишнє природне середовище. Наукова увага до проблематики захисту екологічних прав та інтересів, в тому числі й у судовому порядку, є багатогранною, різноаспектною, періодичною та триває й на сьогодні. Зокрема, питання захисту права та інтересу екологічного благополуччя розглянуто в працях Н.Р. Малишевої, М.В. Краснової, Н.Р. Кобецької, Г.В. Анісімової, В.Л. Бредіхіної, Т.В. Єрмолаєвої та інших науковців. Разом з тим, слід зазначити, що динамічний розвиток різних сфер суспільного життя вимагає швидкого, точного і адекватного реагування, в тому числі щодо пошуку і провадження нових ефективних механізмів правового впливу на ті чи інші процеси. Певним нововведенням може стати запровадження в Україні інституту групового (масового, колективного, класового) позову, що спростить громадянам доступ до правосуддя, підвищить його якість, а через зменшення навантаження на суди прискорить розгляд справ, екологічного характеру у тому числі.

Відповідно до процесуального законодавства України, право на звернення до суду за захистом належить кожній особі у разі порушення, невизнання чи оспорювання її прав, свобод чи інтересів. Перелік осіб, які мають право на звернення до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів, закріплений у ст. 3 ЦПК України, виходячи із положень якої всіх осіб, які мають право на звернення до суду за захистом, умовно можна поділити на три групи: 1) особи, які звертаються до суду за захистом своїх прав, свобод чи інтересів; 2) особи та органи, які звертаються до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб; 3) особи та органи, які звертаються до суду в захист державних та суспільних інтересів [3, с.81-82].

Гарантією реалізації блоку екологічних прав, визначених т.зв. Орхуською конвенцією, є право на доступ до правосуддя з екологічних питань. Аналіз законодавства та положень Орхуської конвенції дозволяє виділити наступні форми доступу до правосуддя:

1) оскарження рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб;

2) позовна форма захисту (позов про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та майну громадян внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; позов про припинення екологічно небезпечної діяльності (правовий захист у формі судової заборони).

Крім того, в останні роки почала формуватися судова практика, що дозволяє представляти інтереси майбутніх поколінь (дія в чужих інтересах без доручення) [4, с.62].

У науковій літературі захист права на безпечне навколишнє середовище (що є базовим екологічним правом, на ефективну реалізацію якого спрямовані інші екологічні права та форми їх безпосереднього здійснення) визначається як діяльність компетентних державних органів, самих уповноважених осіб і громадських організацій, спрямована на припинення порушень, визнання і відновлення цього права, на ліквідацію перешкод у його здійсненні шляхом застосування у відповідних випадках юридичної відповідальності [5, с. 12-13]. Специфіка суб'єктивного права на безпеку довкілля полягає в тому, що в його зміст входить право на захист, а також в основі цього права - інтерес екологічного благополуччя кожного зокрема та усіх загалом.

На практиці виникає чимало проблем, що перешкоджають судовому захисту екологічних прав. Яскравим прикладом є ч. 3 ст. 50 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яка закріплює, що діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду. Передумовою застосування цієї норми є триваюче екологічне правопорушення, яке підлягає припиненню. Однак така норма є недосконалою, оскільки передбачає лише можливість припинення діяльності, результати якої вже настали і є очевидними [6, с. 926]. Екологічні права та інтереси є важковідновлюваними. Зважаючи на те, що норми про екологічну відповідальність покликані виконувати в першу чергу превентивну, та, безумовно, компенсаційно-відновлювальну функцію і виступати способом захисту майнових і немайнових прав та законних екологічних потреб та інтересів громадян, то слід погодитись з думкою Т.В. Єрмолаєвої щодо необхідності доповнити зазначену норму положенням про те, що за рішенням суду може бути припинена діяльність, яка створює загрозу порушення екологічних прав громадян [7, с. 97], тобто є реально потенційно небезпечною.

Ст. 3 ЦПК України встановила правило заінтересованості (зацікавленості) особи на порушення цивільної справи у суді. При визначенні кола осіб, які можуть звертатися до суду за захистом екологічних прав та інтересів, Орхуська конвенція містить певну новацію не тільки для українського законодавства, а й для національного законодавства більшості країн, оскільки в ній дається широке тлумачення “зацікавленої громадськості”, що має право на звернення до суду (п.2 ст.5) [8, с.34]. “Зацікавлена громадськість” означає: 1) громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень, з питань, що стосуються навколишнього середовища; 2) громадськість, яка має зацікавленість у цьому процесі. При цьому дається уточнення: “Для цілей даного визначення недержавні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища, вважаються такими, що мають зацікавленість”. Юридичною підставою для звернення до суду без доведення юридичної (прямої) зацікавленості є також п. «ж» ст.21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з яким громадські природоохоронні об’єднання мають право подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров’ю громадян і майну громадських об’єднань [9, с. 124]. Українська практика захисту природоохоронними громадськими організаціями має чималий позитивний досвід. Серед громадських правозахисних екологічних організацій найбільших успіхів у справі захисту екологічних прав людини досягли «Екоправо-Київ», «Екоправо-Харків», «Екоправо-Львів» (з 2005 р. ЕПЛ – «Екологія-Право-Людина», Львів), Харківська правозахисна група та ін. [7, с.94].

Екологічна шкода – це шкода навколишньому природному середовищу, яке утворюють природні ресурси та взаємозв’язки між ними, середовищу, в якому об’єкти приватної і публічної власності, так само як і об’єкти, що не належать нікому, розглядаються у своїй нерозривній сукупності [10, с.18]. Звідси, право на безпеку і якість цих об’єктів має виражений публічний зміст. Публічні начала даного права проявляються, перш за все, в характеристиках його об’єкта, яким виступає навколишнє середовище як особливе матеріальне благо загального користування, не пов’язане безпосередньо з особистістю носія права і не слугує цілям індивідуалізації особистості. Унікальна сутність права на сприятливе навколишнє середовище породжує ситуацію, коли захист суб’єктивного права на сприятливе навколишнє середовище задовольняє не тільки інтерес однієї особи, яка звернулася за захистом, а й захист публічного

екологічного інтересу - охорону навколишнього середовища [11, с. 400]. В контексті зазначеного, видається необхідним застосування такого важливого засобу захисту екологічних прав великих груп громадян як можливість подання групових (колективних, масових) позовів. Цей інститут не відображено в нині діючих процесуальних кодексах як самостійний процесуальний інститут. Однак відповідно до ч.2 ст.5 Цивільного процесуального кодексу України, у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону [12].

Груповий позов дозволяє захищати інтереси великої групи осіб одному чи декільком учасникам цієї групи без спеціального отримання на те повноважень зі сторони осіб, що входять до складу групи, персональний склад якої невідомий на момент пред'явлення позову.

Виділяють наступні ознаки позову про захист невизначеного кола осіб, які відображають його специфіку:

- багаточисельність або невизначеність персонального складу учасників групи на стороні позивача, що не дозволяє, як правило, залучити усіх потерпілих в якості співпозивачів;

- тотожність вимог усіх осіб, чий інтереси захищаються колективним позовом;

- однаковість фактичних і правових підстав позовних вимог;
- наявність загального способу юридичного захисту (наприклад, заборона здійснення конкретних дій відповідачем, або, навпаки, зобов'язання його до певного варіанту дій);

- отримання учасниками групи загального позитивного результату у випадку задоволення судом групового позову [13, с.36].

Порядок (процедуру) вирішення справ щодо захисту прав та інтересів невизначеного кола осіб необхідно закріпити в законодавстві шляхом внесення відповідного процесуального регламенту в ЦПК України.

Одним із факторів, що забезпечує ефективну реалізацію права на захист навколишнього середовища в США, є громадський контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, який проявляється в інституті "позовів громадян". Особливістю даного правового інституту в межах американського права навколишнього середовища та американської правової системи є те, що він виступає засобом, який забезпечує дотримання законодавства в сфері охорони довкілля. З його допомогою розширено коло суб'єктів, які контролюють дотримання природоохорон-

ного законодавства. Суть інституту “позовів громадян” полягає в тому, що будь-який суб’єкт може пред’явити позов до будь-якого органу чи відомства, включаючи США, про недодержання норм природоохоронного законодавства. Серед відповідачів можуть бути також безпосередні суб’єкти природокористування. Тобто, будь-яка особа, якій стали відомі факти порушення екологічного законодавства, вправі застосувати заходи, що ведуть до їх ліквідації, серед яких – звернення до суду. В разі успішного вирішення справи позивач в межах інституту «позовів громадян» може отримати за рішенням суду оплату, що відповідає адвокатському гонорару з державної казни [14, с.48-63]. Тому слушною є пропозиція Н.Р.Кобецької про доцільність закріплення інституту «позовів громадян» у нашому законодавстві. Це би значно спростило громадянам звернення до суду, позбавило їх необхідності доказувати юридичну зацікавленість, порушення свого права на безпечне довкілля і сприяло б посиленню контролю з боку громадськості за дотриманням екологічного законодавства [15, с.82].

Яскравим прикладом судового захисту права на безпечне довкілля численної групи осіб є рішення Апеляційного суду Київської області від 19.05.2017 року у справі про відшкодування моральної шкоди за позовними заявами до відповідачів Товариства з обмеженою відповідальністю «Побутрембудматеріали», Товариства з обмеженою відповідальністю «БРСМ - Нафта». Йдеться про відшкодування моральної шкоди, спричиненої пожежею на нафтобазі, яка сталася влітку 2015 року. В обґрунтування позовних вимог позивачі зазначили, що 08.06.2015 року на нафтобазі ТОВ «Побутрембудматеріали» сталася пожежа, яка тривала понад 10 днів. Наслідком пожежі стало завдання шкоди природному довкіллю зі створенням небезпеки для життя і здоров’я людей. Позивачам, як жителям вказаного регіону, спричинена моральна шкода у вигляді ряду психотравмуючих факторів, пов’язаних із ушкодженням здоров’я, знищенням майна позивачів (а саме городини, яку позивачі вирощували, споживали та частково реалізовували, за що отримували певний дохід). Позивачі просили стягнути солідарно з відповідачів заподіяну моральну шкоду в розмірі 263088 грн. Апеляційну скаргу задоволено частково [16]. Це рішення є примітним у частині детального та всебічного підходу апеляційного суду до аналізу всіх фактичних обставин і тих, які мають юридичне значення у справі, усвідомлюючи територію завданої шкоди, що викликає наявність не персоніфікованого суспільного інтересу у справі. Попри конкретну процесуальну співучасть осіб на боці позивача в кож-

ній конкретній справі, загалом спірні відносини можуть свідчити про захист прав невизначеного кола осіб [17, с.314].

Говорячи про запровадження масового позову у вітчизняне законодавство, Наталія Кузнецова зазначала, що найкращим варіантом було б доповнення ЦПК України окремою главою «Групові позови». Проте перспектива запровадження таких позовів існує не тільки у сфері приватно-правових відносин, але й у публічній сфері (адміністративні позови), коли оскаржуються ухвалені акти органів державної влади і місцевого самоврядування, якими заподіюється шкода необмеженій кількості осіб [18, с.5].

З урахуванням наукових розвідок групових (масових) позовів, а також окремих прикладів судової практики, можна зробити висновок про допустимість та навіть необхідність впровадження такого способу захисту порушених екологічних прав та інтересів осіб, як груповий позов. Це сприятиме оперативності розгляду судових справ, розвантаженню судів та зменшенню витрат, і щонайважливіше – дозволить об'єктивно вирішити спір, в якому не завжди можна встановити індивідуально порушене право, але з огляду на важливість справи для суспільства, тобто наявність суспільного інтересу у справі, ситуація буде вирішена на користь невизначеного кола осіб – усіх загалом та кожного зокрема.

1. *Bredykhyna V.L. Pravovye sposoby zashchyty prava hrazhdan na bezopasnuuiu okruzhaiushchuiu sredu. Problemy zakonnosti. 2002. Vyp. 56. S.83-88.*
2. *Kalynychenko P.A., Ratsybornskaia D.N. Zashchyta ekolohycheskykh prav v zakonodatelstve Evropeiskoho soobshchestva. Ekolohycheskoe pravo. 2003. № 2. S. 55-59.*
3. *Kalyshuk L.A. Shchodo vyznachennia poniat formy ta sposoby zakhystu ekolohichnykh prav hromadian Ukrainy. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2010. Vyp. 56. S. 79-84.*
4. *Balashenko S.A., Laevskaia E.V., Makarova T.Y. Pravo na blahopryiatnuuiu okr. sredu (kak eho zashchytyt?): Prakt. posobyе. Mynsk, 2002. 160 s.*
5. *Vasyleva M.Y. Prava hrazhdan na zdorovuiu okruzhaiushchuiu sredu: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk. M., 1980. 26 s.*
6. *Sinenko P.O Zakhyst ekolohichnykh prav hromadian. Molodyi vchenyi. 2018. № 11 (2). S. 924-928.*
7. *Iermolaieva T.V. Problemy dostupu do pravosuddia pry zakhysti ekolohichnykh prav. Problemy zakonnosti. Vyp. 137. 2017. S. 92-100.*

8. *Sudovi zakhyt ekologichnykh prav hromadian Ukrainy: Dovidnyk dlia suddiv* / Krasnova M.V., Malysheva N.R., Shevchuk P.I., Pidlisniuk V.I. ta in. K.: Vyd. dim "KM Akademiia", 2001. 178 s.
9. *Moroz H.V. Dostup do pravosuddia z pytan okhorony dovkillia. Problemy vdoskonalennia pravovoho zabezpechennia prav ta osnovnykh svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini: Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii molodykh vchenykh ta aspirantiv (m. Ivano-Frankivsk, 23-24 kvitnia 2009 roku)*. Ivano-Frankivsk, 2009. S.123-126.
10. *Krasnova M.V. Problemy kompensatsii shkody za ekologichnym zakonodavstvom Ukrainy: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk*. Kyiv, 2010. 36 s.
11. *Laevskaia E.V. K voprosu o sub'ektakh zashchyty prava na blahopryiatnuiu okruzhaiushchuiu sredu. Pravo v sovremennom belorusskom obshchestve: sbornyk nauchnykh trudov. Natsyonalnyi tsentr zakonodatelstva y pravovykh yssledovanyi Respublyky Belarus; red. Kol.: V.Y. Semenkov (hl. red.)* Mynsk: Pravo y ekonomyka, 2012. Vypusk 7. S. 397-402.
12. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2972>
13. *Iarkov V.V. Новые формы yskovoi zashchyty v hrazhdanskom protsesse (hrupovyye y kosvennyye ysky)*. Hosudarstvo y pravo. 1999. № 9. S.32-40.
14. *Zakharchenko T.R. Nekotorye voprosy prava okruzhaiushchei sredy SShA: Nauchnoe posobye*. K.: UMK VO, 1992. 80 s.
15. *Kobetska N.R. Ekologichni prava hromadian Ukrainy: dys...kand. yuryd. nauk*. Kyiv, 1998. 173 s.
16. *Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>
17. *Berestova I.E. Teoretychni zasady zakhystu publichnykh interesiv u tsyvilnomu sudochnystvi ta konstytutsiinomu provadzhenni: monohrafiia*. Kyiv: FOP Maslakov, 2017. 496 s.
18. *Masovyiy pozov: perspektivy v Ukraini cherez pryzmu zarubizhnoho dosvidu*. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. 2015. № 8. S. 3-8.

Мороз Г.В. Захист екологічних прав та інтересів у судовому порядку

Стаття присвячена теоретико-прикладному аналізу питань щодо вдосконалення процесуального законодавства шляхом провадження ефективних механізмів правового впливу на процедурні аспекти, в межах яких відбувається захист порушених екологічних прав та інтересів громадян чи інших суб'єктів екологічних правовідносин. Певним нововведенням може стати запровадження в Україні інституту групового (масового, колективного, класового) позову, що спростить громадянам доступ до правосуддя, підвищить його якість, а через зменшення навантаження на суди прискорить розгляд справ, екологічного ха-

рактору у тому числі. У статті аргументовано потребу у нових формах захисту прав та інтересів значної кількості осіб. У контексті специфіки екологічних спорів це є вкрай необхідним. Інститут групового позову повинен стати вагомим правовим механізмом превентивного характеру щодо запобігання порушень у сфері захисту прав та інтересів учасників природоохоронних (екологічних) правовідносин.

На сьогодні доводиться констатувати про відсутність належного законодавчого врегулювання специфіки вирішення подібних спорів.

Ключові слова: екологічні права та інтереси, суспільний екологічний інтерес, право на сприятливе навколишнє середовище, захист екологічних прав та інтересів, доступ до правосуддя, груповий (масовий, колективний) позов.

Moroz H. V. The Protection of Environmental Rights and Interests through Legal Action

The article is devoted to a theoretical and practical analysis of the issues of improving procedural legislation by means of introducing effective mechanisms of legal leverage on procedural aspects governing the protection of violated environmental rights and interests of citizens or other parties to environmental law matters. A certain new development can be the introduction in Ukraine of the legislation on a group-action (collective, class-action) lawsuit that will simplify public access to justice, enhance its quality, accelerate legal investigation (including that of environmental cases) by reducing case loads of courts. The article substantiates the need for new mechanisms aimed at protecting the rights and interests of a significant number of persons. It is a crucial matter, considering the specifics of environmental cases. The legislation on a group-action lawsuit has to become an important legal mechanism for preventing violations of the rights and interests of parties to environmental matters.

As of today, there is a lack of proper legislative regulation of the specifics of resolving this type of cases.

Keywords: environmental rights and interests, public environmental interest, right to a favorable environment, protection of rights and interests, access to justice, group-action (collective, class-action) lawsuit.